

vány tudósított. Szinte óráról órára hírt adtak az eseményekről a sebtében ki-nyomtatott falragaszok, rölapok is. A rövid idő múltán kibocsátott miniszterelnöki *Főhívás* már katonákat toborzott, mert dörögni kezdtek a fegyverek. S az 1849. május 22-ének reggelén utcára került falragasz egy ujjongó nemzetnek adta tudtúl a hírt: *Buda vára be van véve*. A késői utód azonban nem ujjong a hír olvastán, mert tudja, nyomtattak ekkor már egy másik hirdetményt is, valahol túl a határokon. Paskievics kiáltványa *Magyarország lakosai*-hoz a vég kezdetét jelezte. S nem lehet megrendültség nélkül olvasni a Világos után is hetekig ellenálló Komárom védőjének, Klapka Györgynek utolsó *Napi parancs*-át, melyben elbúcsúzik katonáitól.

A grafikus plakátok legrégebbi darabja 1885-ből való. Egy ipari kiállításra készült, *Benczúr Gyula* alkotása. Innen számítják a magyar plakátművészet kezdetét.

A grafikus plakátok ugyanis már nem csupán dokumentum értékűek, hanem esztétikum hordozói, képzőművészeti alkotások. Ez annál is inkább így van, mivel már a kezdeti időkben olyan kiváló művészek terveztek plakátokat, mint például *Ferenczy Károly*, *Rippl-Rónai József*, *Fényes Adolf*.

Az első világháború korából származó politikai plakátok jól érzékeltetik, miként váltott át a felülről szíftott harci lelkesedés a háború elhúzódásával fásult közönybe, majd mind inkább az öldöklés elutasításába. Az őszirózsás forradalom s különösen a Tanácsköztársaság plakátjai — *Bíró Mihály*, *Pór Bertalan*, *Uitz Béla*, *Berény Róbert* és mások alkotásai — művészi megformáltságban is a magyar plakátművészet csúcsteljesítményei. Amiként nem véletlen, hogy a Horthy-korszak és a faszizmus korának politikai plakáttermése művészi érték szerint is a mélypontot képviseli. Ám közben — szerencsére — nagy számban alkottak a művészek szebbnél szebb reklámplakátokat is. A napjainkban ismét divatos szecesszió korából származó kereskedelmi és áruplakátok csodálatos színeikkel nosztalgiaét ébresztenek a nézőben, mert ilyen szép plakátok nem színesítik ma a nagyvárosi utcákat.

A gyűjtemény grafikus plakátjainak száma meghaladja a nyolcvanezret.

Kik mire használják a plakátgyűjteményt?

Kanyarodjunk vissza a szöveges plakátokhoz (hirdetményekhez). Természetesen 48 után is készültek ilyenek, sőt egyre nagyobb számban. Fontos híradásokkal szolgálnak ezek is korukról. A választási plakátok például híven tükrözik

Plakát a millennium idejéből

a politika, a közelet változásait. A munkásmozgalom történetének eseményeit tárják fel az egykori sztrájkfelhívások, illetve a hatalom ellenintézkedéseiről támaszkodó hirdetmények, amelyekből a gazdasági élett hullámzásai is jól nyomon követhetők.

Mindebből korántsem következik, hogy „csak” a tudomány művelői, a történészek, a művelődés-, a gazdaságtörténet kutatói tanulmányozzák haszonnal a szöveges és a grafikus plakátokat. S nem is csupán vizsgálандó dokumentumként.

Szinte nem volt plakátkiállítás az elmúlt évtizedekben Magyarországon, amelyhez ne kértek és kaptak volna anyagot ebből a gazdag gyűjteményből. (Plakátjai gyakran külföldre is eljutnak, nemrégiben például Berlinben, majd Párizsban mutattak be néhány szecessziós alkotást.) A múlt év végén a Magyar Nemzeti Galéria *Történelmi sorsfordulók a falragaszokon és plakátokon* címmel rendezett kiállítást, ahol a közönség az említett 48-as falragaszok egy részét is láthatta — pontosabban az eredeti példányok kímélése céljából a róluk készült hasonmás példányokat.

A plakátgyűjtemény gyakori „használói” a filmgyárak és a televízió munkatársai. A korabeli plakátok ugyanis felhasználhatók egy-egy történet hiteles környezetének felidézéséhez. (Egy 50-es években lejátsszódó termelőszövetkezeti darabban például ebből az időből származó begyűjtési és traktorosnap plakátokkal „dekorálták” az elnök szobáját. A

TV népszerű *Századunk* c. történelmi dokumentumfilm-sorozatában is felhasználták a gyűjtemény darabjait.)

Mennyit sülyedt a Tisza rakpartja?

A kisnyomtatványok gyűjtési körének kezdő éve 1712. Ez az anyag az első időkből a bevezetőnkben említettekén kívül *közigazgatási döntéseket, politikai röpiratokat, röplapokat* tartalmaz. Az utóbbiak közül nem egy megjelenésének idején valóban a hír-lap, az újság szerepét töltötte be. Az egyik például Martinovicsék kivégzéséről tudósított, egy másik a Kossuth, Wesselényi Miklós és Lovassy László elítélését kimondó bírói döntésről adott hírt. Szelídebb témájú az, amely a Nemzeti Színház megnyitását adja tudtul. Megbecsült darabjai a röplapgyűjteménynek az illegális kommunista párt rőpcédulái, melyeket a Horthy-korszak ezer veszélye között készítettek és terjesztettek. Kalandos történetük lehet azoknak a rőpcéduláknak, amelyeket a második világháború alatt a szövetségesek repülőgépeiről szórtak le. Őrzik az állományban az 1944-es ellenállás dokumentumait is, a Békepárt, a fegyveres ellenállási csoportok rőpcéduláit.

Ponyvakiadvány belső címlapja 1857-ből

Feltétlenül említést érdemel a *ponyva-gyűjtemény*. A ponyvák, mint ismeretes, onnan nyerték nevüket, hogy az elmúlt századokban a vásárokon ponyvára kitevértve árulták őket. Régebbi darabjaik 16—17. századi széphistóriákat, virágénekeket, népdalokat stb. őriztek meg az irodalomtörténeti és etnográfiai kutatás számára. Késői termékeik azonban nagyrészt értéktelen betyárkrónikák, rímekbe szedett, gyarló előadású rémtörténetek. A ponyvairodalom jó hasznot hozott, némelyik múlt századi könyvkiadó üzleti tevékenységét főleg a ponyva virágoztatta fel.

Különleges élményt és szórakozást kínál a böngészőnek a *képeslevelezőlap-gyűjtemény*. A képeslevelezőlap a múlt század második felében jelent meg a postai forgalomban, s érthetően hamarosan népszerűvé vált. Tulajdonképpen vele kapcsolatban is elmondható mindaz, ami a plakátokról. Darabjai vallanak a korról, melyben kiadásra kerültek, annak ízléséről, erkölcséről, s még sok minden másról. Szinte lehetetlen azt a tartalmi és információs gazdagságot érzékeltetni, amit ez a gyűjtemény nyújt.

Elsőnek mindenképpen a régi és a mai Magyarország tájait, helységeinek utcáit, tereit, épületeit bemutató lapokat kell említeni. Mivel napról napra változik az ország képe, fontosságuk nyilvánvaló a helytörténeti, városrendezési, meg sok egyéb kutatás számára. Olykor egészen különleges esetekben is! A közelmúltban például az állományban talált képeslapok segítségével — újjáépítés előtt — azt tisztázták a szakértők, sülyyed-e, s ha igen, mennyit a Tisza rakpartja Szege-den. Egy osztrák kutató is elismeréssel nyilatkozott a gyűjteményről, midőn az egykor hazánkhoz tartozó Burgenland helységeit ábrázoló lapokból jutott számára fontos információkhoz.

Am, hogy mik kerültek az elmúlt évtizedekben képeslapokra, mai ízlésünkkel lehetetlen elképzelni is. Képeslap téma volt például az Ófelség I. Ferenc József gödöllői vadászatról készült „csoportkép”, s még furcsább — és árulkodóbb — az, amelyen szuronyt szegező csendőrök néznek farkasszemet kaszás-vasvillás álparasztokkal (feltehetően szintén csendőrökkel), s az aláírás: Elbánunk a lázadókkal! az század eleji agrármozgalmak éveiből való. (Akadt-e épeszü ember, aki egy ilyen képeslapon üdvözölte a távolból szeretteit?) Változnak az ízlések — ezt sugallják az ún. zsánerképeket ábrázoló képeslapok, amelyekről a „boldog békeidők” kalóriadús ételeket kedvelő nő-ideáljai mosolyognak ránk. Akad a gyűjteményben sok valóban művészi, poétikus hangulatú darab, s nem kevés olyan is, ami fontos és érdekes

esemény pillanatait rögzíti (felvételek történelmi eseményekről, „riportfotók” a repülés hőskoráról stb.).

A kordélyozó vállalatról a számítógépekig

Hogy szükség van legalább egyetlen olyan könyvtárra, amely valóban minden nyomdaterméket megőrzi, arra a Kisnyomtatványtár hivatalos és használati nyomtatványok c. gyűjteménye a meggyőző bizonyíték. Ebben az a kiadványanyag található, amelyet a különféle vállalatok, intézmények „termelnek”. Az itt őrzött kollektív szerződések forrásai lehetnek például egy-egy időszak gazdasági, illetve életszínvonal viszonyait vizsgáló kutatásoknak. Olykor a szerződést kötő vállalat neve önmagában is sok mindent elárul, mint például az 50-es években működő *Kordélyozó vállalat*, melynek kollektív szerződését szintén őrzik az anyagban. Hol vagyunk már a „kordélyozástól”, ami tudvalevőleg „lóvontatású” szállítmányozást jelentett? De még a papír minősége is vall!

S a jelen? Fontos és gyakran keresett dokumentumok az ún. *gépkönyvek* (a gépek adatait tartalmazó leírások). A vállalatok sokszor nem őrzik meg ezeket, s ha szükség lesz rájuk (például korszerűsítések alkalmával), jó, hogy valahol — Rákospalotán — megtalálják. Újabbban az

elterjedő számítógép rendszerek adataival ugyanez a helyzet. A feljegyzések szerint kereste már saját kiadványát többek között a Magyar Hajó- és Darugyár, a Budapesti Rádiótechnikai Gyár, a Vízügyi Dokumentációs és Tájékoztatási Központ. Gyűjtik a vállalati címtárakat (gond, hogy a vállalatok gyakran változtatják nevüket, s ez nehezíti az anyag kezelését), az idegenforgalmi prospektusokat, a különféle művelődési intézmények, illetve a városok művelődési programfüzeteit, az árjegyzékeket, a békekölcsönök húzási jegyzékeit, a kiállítási katalógusokat stb. stb.

Noha az OSZK Kisnyomtatványtárában őrzött-gondozott anyag teljes tartalmi gazdagságát érzékeltetni reménytelen vállalkozás, említünk még néhányat a legérdekesebbnek látszó nyomtatványfajták közül.

A család- és az etnikum-kutatáshoz szolgáltatóknak fontos információkat a *gyászjelentések*. A régebbiek között megtalálható például Deák Ferenc, Kossuth Lajos, Erkel Ferenc gyászjelentése, de sajnos, köztük van már Tamási Ároné, Kassák Lajosé is, hogy csak egy-kettőt említsünk nagy íróink közül. Nemrég a magyarországi görögység kutatója használta eredménnyel ezt a gyűjteményrészt. A *Tár régi és modern metszeteket, ex libriseket* is gyűjt.

Gondok — remények

A Kisnyomtatványtár használója elvileg a Széchényi Könyvtár beiratkozott olvasója lehet. Ennek megfelelően csak 18 éven felüliek látogathatják. Am a Tár éppen az elmúlt években létesített kapcsolatot a környező középiskolákkal. Az 1976/77-es tanév első felében például három középiskolai történelmi, illetve múzeumi szakkör tagjai jártak ide, s helyszíni foglalkozás keretében eredetiben tanulmányoztak olyan történelmi dokumentumokat, mint a Martinovicsék kivégzéséről beszámoló röplap, a 48-as és 19-es hirdetmények stb. Nagy élményt jelentett a fiataloknak, hogy kézbe vehették a történelem levegőjét árasztó eredeti dokumentumokat. Egyébként 1976-ban 175 látogatást jegyeztek fel, 25 alkalommal intézmény képviselőiben, 150-szer pedig egyéni kutatási célból keresték fel a gyűjteményt.

Kölsönzés — az OSZK része a Tár — nincs. Grafikus plakátokat azonban — kizárólag kiállításra — indokolt esetben kölcsönadnak. A használónak, ha mindeképpen szüksége van valamelyik dokumentumra, másolatot készít az OSZK fotólaboratóriuma. A Kisnyomtatványtár ugyanis nem rendelkezik másolóberendezéssel. (A grafikus plakátokról azonban a

Bíró Mihály plakátja az első világháború idejéből

használnak kell a helyszínen felvétel készítenie.)

Cédulakatalógus csak a grafikus plakátokról és a metszetekről van, mindkettő a művészek neve szerinti betűrendben tárja fel anyagát. (A grafikus plakátokról és metszetek egy részéről az elmúlt években elkészült néhány kötetkatalógus is. — *Az Országos Széchényi Könyvtár grafikai plakátjai 1914-ig; A Magyar Tanácsköztársaság rölapjai. Bibliográfia és Dokumentumgyűjtemény.* Közös kiadvány a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárral; *A Magyar Tanácsköztársaság plakátjai az Országos Széchényi Könyvtárban;* elkészült továbbá egy háromkötetes bibliográfia is az 1961 és 1966 közötti időszakban megjelent plakátokról és metszetekről.)

A többi dokumentumot a használó *eredetiben* tanulmányozhatja. A rölapok, a meghívók, a szöveges plakátok (hirdetmények), valamint a hivatalos és használati nyomtatványok — ez utóbbiakról testületi és tárgymutató is van — ETO szakrendben vannak raktározva. A képszelapokat néhány nagyobb témacsoport — városképek, zsánerképek, történelmi események stb. — szerint őrzik a raktárban, a gyászjelentéseket természetesen az elhunytak neve szerinti betűrendben. Nem okoz tehát gondot, hogy a kért dokumentumot gyorsan az igénylő kezébe adják.

A Kisnyomtatványtár *munkaidőben bármikor felkereshető*, nincs külön nyitvatartási ideje.

Mivel az állomány nagy része pótolhatatlan, nagyon fontos feladat gondoskodni a *dokumentumok védelméről*.

A grafikus plakátokból évente mintegy 150 példányt restaurálnak — mintaszzerű színvonalon — a Széchényi Könyvtár restaurátor-műhelyében. Mivel a 80 ezres plakátállományból mintegy ezer a különösen értékes, 1914 előtti darab, elsősorban ezeket, valamint a Tanácsköztársaság plakátjait restauráltatják.

Az állomány védelme szempontjából az volna kívánatos, ha a grafikus plakátokról megfelelő minőségű színes *diafelvétel* készülne, s a kutatók ezeket kapnák meg tanulmányozásra. 1973-ban el is kezdődött a grafikus plakátok diafilmzése, eddig mintegy 2000 kocka színes dia készült el.

A rossz állapotban levő, szakadt rölapok restaurálása is folyamatosan történik.

A cél mindenképpen az, hogy az értékes, pótolhatatlan dokumentumokat — a hírlapok mintájára — lehetőleg ne kelljen kézbe adni, készüljön róluk *mikrofilm* (például az 1848-as hirdetményekről stb.). Ez természetesen folyamatosan végezve is sokáig tartó munka.

Plakát az újjáépítés éveiből. Horváth László munkája

A Várba költözéssel a Kisnyomtatványtár helyzete sokban javulni fog. Mindezekelőtt nem lesz olyan messze a város nagy részétől, mint jelenleg, és nem lesz elszakítva az anyaintézménytől, a többi „tár”-tól (mindez a használók számára is előnyös). Együvé kerül továbbá a teljes anyag, mert jelenleg már mintegy 700 ezer dokumentum a Várban van. (Ezek azonban jelenleg is hozzáférhetők a kutatók számára.) A kijelölt elhelyezés alapterületileg elegendőnek ígérkezik. S megoldhatóak látszik az állomány korszerű tárolása is. Elsősorban a plakátoké. Most ugyanis — helyhiány miatt — dobozokban (sokszor hajtogatva!) és tékában tárolják őket. A Várban viszont erre a célra tervezett fiókos fémszekrényekbe kerülnek. — A raktárak mellett kutatóterem áll majd a használók rendelkezésére. Mindez együtt bizonyára megsokszorozza majd a látogatók, a becses dokumentumokat felfedezők, azokban búvárkodók számát.

A Wittek Lászlóné vezetésével dolgozó, négytagú munkatársi gárda nagyon várja a költözés napját. Érthetően: évente mintegy 50 ezer egységgel gyarapodik az állomány, s a nyilvántartott dokumentumok száma napjainkra 2 millió fölé emelkedett. Régen kinőtték már a rákospalotai épületet.

Simay Norbert